

Т. М. ЛИХАЧОВА, канд. іст. наук, доцент кафедри соціально-економічних наук
ХНУ імені В. Н. Каразіна, Харків

ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ПОЛЬСЬКИХ БІЖЕНЦІВ ЗА ЧАСІВ ПЕРЕБУВАННЯ У ВНУТРІШНІХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті проаналізовані основні напрями працевлаштування польських біженців у внутрішніх губерніях Російської імперії в роки Першої світової війни, що стало важливим аспектом в організації допомоги польським біженцям. Біжінці-селяни влаштовувалися до сільськогосподарських робіт, кваліфіковані робітники працювали на евакуйованих підприємствах, у той час як біженці з освітою найчастіше реалізовували себе в якості вчителів.

Ключові слова: польські біженці, Перша світова війна, Російська імперія, організація допомоги, працевлаштування.

Вступ. За часів Першої світової війни Російська імперія зіткнулася з вирішенням нових для неї проблем, пов'язаних з урегулюванням становища сотень тисяч евакуйованих мешканців західних губерній, яким було надано статус біженця. Поляки у кількості більше 700 тис. осіб становили другу за чисельністю групу біженців. Узявши на себе піклування про них, російський уряд виділяв на фінансування відповідних заходів чималі кошти. В умовах війни це лягало важким тягарем на державний бюджет. Особливо у зв'язку з тим, що розрахунок на швидке повернення людей додому виявився хибним. Саме тому працевлаштування посідало важливе місце у системі допомоги біженцям.

Дослідники виявляли інтерес до проблеми ще за часів Першої світової війни. Водночас, якісно новий етап у її вивченні розпочався з 1990-х рр. Біженська тематика почала обговорюватися на міжнародних конференціях. Вона стала окремим об'єктом наукових розробок у вітчизняній, польській, російській та англійській історіографії, які відзначаються ґрунтовним науковим аналізом та залученням до наукового обігу різних груп джерел [19; 20; 42; 70; 71; 72; 74; 26; 27; 54; 9].

Джерельна база даної статті представлена законодавчими документами, архівними фондами, звітами організацій, що надавали біженцям допомогу, та періодичними виданнями. **Метою** дослідження є встановлення основних напрямів та шляхів реалізації працевлаштування польських біженців у внутрішніх губерніях Російської імперії у роки Першої світової війни.

Виклад основного матеріалу. У вересні 1915 р. у Москві відкрилося Всеросійське бюро праці при відділі з улаштування біженців Всеросійської земської

спілки допомоги хворим та пораненим воїнам (далі – ВЗС) та Всеросійської спілки міст (далі – ВСМ), якому відводилася роль організаційного центру у працевлаштуванні біженців [4, с. 202]. Викликає інтерес той факт, що, на думку земців, бюро мало повністю охоплювати ринок праці та займатися пошуком роботи не тільки для біженців, але й для всіх інших мешканців Російської імперії, що її потребували. У перспективі керівництво ВЗС та ВСМ розглядало його як інституцію, що опікувалася б працевлаштуванням мільйонів солдатів після закінчення війни, спираючись на досвід країн Західної Європи в справі організації бірж праці [18, с. 299-300].

Активне обговорення питання працевлаштування біженців на з'їздах громадських організацій різних регіонів, які відбулися в Києві в жовтні 1915 р. та у Харкові в грудні того ж року, свідчить про його актуальність на той час. Зокрема, було визнано за необхідне створення мережі губернських бюро праці – установ, що брали на себе безкоштовне посередництво між роботодавцями та біженцями, потребуючими роботи [42, с. 126]. І дійсно, з осені 1915 р. органи місцевого самоврядування та інші організації допомоги почали відкривати їх повсюдно. Інтенсивність попиту в окремих випадках вимагала об'єднання зусиль та призводила до влаштування центральних установ у відповідній місцевості [3, с. 433]. Наприклад, вже наприкінці серпня 1915 р. у Харкові добровольці (близько 70 чоловік учнівської молоді) провели перепис серед біженців, заповнивши анкети із зазначенням професійних навичок. Подібні анкети слугували основою для майбутнього бюро праці [62].

Позитивно вплинули на діяльність місцевих закладів інструктори Всеросійського бюро праці, яких направляли до губерній та повітів. Вони сприяли створенню нових установ і підвищенню ефективності роботи вже діючих. У жовтні 1915 р. працювало 4 інструктори, у листопаді та грудні – по 10, у січні – 8, у лютому – 7, у березні, квітні та травні – по 12 інструкторів. З жовтня 1915 р. по червень 1916 р. на їхньому рахунку було 253 відвідування в 124 міста та містечка (здебільшого у центральних регіонах країни) [31, с. 221]. На практиці робота підшукувалась шляхом контактів з підприємцями, керівниками відомств, зокрема, Радою з'їзду гірничих промисловців Півдня Росії [57, 1915 г., 25 июля, 30 июля]. У газетах бюро розміщували оголошення із зазначенням пропозицій працевлаштування [7; 61; 66].

Біженців влаштовували на роботу до майстерень (ремісничих, швацьких, взуттєвих, ремонтних), відкритих організаціями допомоги [45, с. 29-32]. Наприклад, у Пскові, в майстернях Комітету Її Імператорської Високості Великої Княжни Тетяни Миколаївни, для надання тимчасової допомоги постраждалим від військових дій (далі – КТМ) швачки-біженки могли виробляти за місяць 5 тис., а у Вітебську – 4 тис. комплектів білизни, яка продавалася або покривала власні потреби [39, арк. 20]. В Одесі, за ініціативи КТМ, працював магазин, де продавалися вироби біженців, виготовлені в таких майстернях (білизна, одяг та плетені стільці, кошики, сита) [48, с. 19]. Узимку поляків мобілізували на очищення шляхів від снігу. Але

то швидше була допомога, ніж робота, яка навряд чи задовольняла хоча б мінімальні потреби [46, с. 145].

Про ефективність роботи бюро праці можуть свідчити такі дані: з 1 листопада 1915 р. по 1 лютого 1916 р. з 99 195 осіб, які перебували на обліку в зазначених установах (відомості стосувалися 38 міст, зокрема Київ, Мінська, Москви, Орла, Петрограда), роботу одержало 72 715 осіб [18, с. 291]. Отже, якісний показник у 73 % свідчить про плідні результати діяльності в справі працевлаштування біженців. Водночас співробітники місцевих бюро праці зазначали нестачу коштів та кваліфікованих працівників, а самі установи здебільшого знаходились у крупних центрах і практично не охоплювали невеликі містечка [18, с. 289].

Аналогічні бюро праці існували при польських організаціях допомоги жертвам війни. При їхньому посередництві взимку 1916 р. роботу отримало 57 % поляків з тих, хто перебував на обліку (не враховуючи працівників майстерень комітетів) [73, с. 15]. Проте труднощі виникали через те, що роботодавці одночасно зверталися до кількох бюро праці. Це ускладнювало контроль наявних вакантних місць. Не чекаючи запитів від працедавців, інструктори Центрального цивільного комітету губерній Царства Польського (далі – ЦЦК) намагалися самостійно знайти роботу для біженців, організованих у групи. Разом з тим, згідно зі статутом комітету, працездатна людина мала заробляти не тільки на себе, але й на 1-3 непрацездатних членів родини. Наголошувалося на тому, що одразу з поселенням на новому місці біженці повинні почати працювати [13, арк. 2; 50, арк. 3].

Важливим є вивчення статевого, вікового та професійного складу поляків. Зі списків біженців Волинського губернського комітету ВЗС стає очевидним, що більшість з них становили діти, жінки та люди похилого віку [53, арк. 3–6 зв., 9–10 зв., 13–14 зв., 21–22 зв., 37–38 зв., 57–58 зв.]. Те саме спостерігалось з їхньої реєстрації ЦЦК у Харківській губернії [14, арк. 2-15; 16, арк. 17 зв.-51 зв.]. Кількість жінок та дітей у Пскові також визначалося у 2/3 всіх біженців міста; переважали вони і в Херсонській губернії [5, с. 895]. Пояснюється це мобілізацією, проведеною російською владою в Царстві Польському ще до його окупації. Поповнення лав армії за рахунок поляків тривало й після розміщення біженців у тилкових губерніях країни.

У зв'язку з численністю жінок серед біженців (як і в цілому серед цивільного населення, яке залишилося в тилу) необхідно звернутися до феномену «війна і жінка» та розглянути переорієнтацію соціальних ролей. Справа в тому, що посівши місце чоловіків на полях і заводах, жінки освоїли спеціальності, які до цього часу вважалися винятково чоловічими. Їхня діяльність стала виходити за межі традиційної [9, с. 113-114, 122]. Війна відкрила можливості для самореалізації освічених жінок, котрі відтепер активно брали участь у роботі комітетів допомоги жертвам війни. Вони піклувалися про здоров'я та моральний стан постраждалих і це було цілковито новим явищем в історії імперського суспільства. У межах традиційного розподілу праці в містах Російської імперії з'являлися вакансії хатніх робітниць. Важливою залишалася праця селянок, а також тих, хто володів ремісничими навичками [56, с. 277].

Повертаючись до працевлаштування, зазначимо, що харківські газети наводили кількість працездатних біженців, яка складала лише 25 %, решта 75 % – не здатні працювати жінки, діти і люди похилого віку [15, арк. 6]. Аналогічне відсоткове співвідношення надається дослідником В. Большаковим на матеріалах Сибіру [8, с. 165]. Таким чином, серед поляків, які опинились у тилкових губерніях Російської імперії, не всі були працездатними. Навіть за наявності роботи вони не могли існувати на власний заробіток, не користуючися додатковою грошовою допомогою. Її скорочення з другої половини 1916 р. позначилося на погіршенні життєвого рівня польських біженців. У свою чергу, деякі дослідники вбачають у біженцях додатковий дестабілізуючий фактор для імперії через їхню невлаштованість та важке становище [28, с. 149].

За фаховою приналежністю більшість польських біженців була селянами та чорноробами [54, арк. 1-47]. Саме представники сільської праці становили 82 % працездатних чоловіків [33, с. 57]. Якщо польські городяни (службовці, робітники, залізничники, інтелігенція, чиновництво, представники вільних професій) переважно розмістились у Катеринославській, Московській, Полтавській і Харківській губерніях, то селяни знайшли притулок здебільшого у Київській, Мінській, Могильовській, Смоленській та Чернігівській губерніях [69, с. 242]. З огляду на те, що серед польських біженців переважали селяни, вони активно залучались до сільськогосподарських робіт. На офіційному рівні це питання поставив міністр землеробства О.М. Наумов узимку 1915-1916 рр., звернувшись до міністра внутрішніх справ О.М. Хвостова як до голови Особливої наради з улаштування біженців (далі – ОН) із проханням ужити заходів з приводу використання їхньої праці в наступному польовому сезоні [35]. Без сумніву, пропозиція О.М. Наумова була актуальною. Адже мобілізація значної частини працездатного населення Російської імперії призвела до гострої нестачі робочих рук у сільському господарстві. До початку війни царська армія налічувала 1 млн. 423 тис. військовослужбовців, а за роки війни було мобілізовано 14 млн. 375 тис. осіб, через що приблизно половина господарств залишилася без годувальників [41, с. 4].

Питання щодо використання біженців на сільськогосподарських роботах неодноразово підіймали на сторінках періодичної преси того часу. Зокрема, в газеті «Южный край» у заяві відділу з улаштування біженців ВЗС та ВСМ повідомлялося, де саме бажаючі працювати можуть зареєструватися для від'їзду з міста (витрати на дорогу брав на себе відділ) [64]. У розробці плану відправки біженців до повітів брали участь і польські комітети [65].

З метою залучення до сільськогосподарських робіт ЦЦК звертався до поляків, зазначаючи: «Господь Бог велить працювати», що потрібно приступити до польових робіт, щоб земля, «годувальниця наша», не залишилася необробленою [13, арк. 3; 51, арк. 1-2]. Широко застосовувалися роз'яснювальні бесіди на місцях, чим займалися члени земських управ, а також наймані інструктори. Вони вдавалися до закликів такого змісту: «Коли ворог вторгся до нашої Батьківщини, розорив ваші будинки, змусив вас кинути рідні місця..., вам надали притулок..., призначили

грошову допомогу... Але чоловіки покликані на війну, де вони проливають кров за нашу спільну справу, а вдома не вистачає робочих рук, щоб засіяти поля... Допоможіть Вітчизні своєю працею...» [12, арк. 20].

Отже, з тексту звернень бачимо, що біженці визнавалися зобов'язаними державі за влаштування їм «кращої» долі далеко від рідних домівок, захоплених противником. Крім того, ст. 19 «Керівних положень з улаштування біженців», що визначали їх права, узаконювала позбавлення пайків тих, хто ухилиться від сільськогосподарських робіт, за винятком дітей до 14 років, непрацездатних та одного із членів родини, який залишався разом із дітьми [22, с. 123]. До виконання чого й приступили на місцях [11, арк. 2–3]. З осені 1916 р. біженці, зайняті в сільському господарстві, також позбавлялися грошової допомоги. Тимчасовий уряд продовжив практику їх залучення до сільськогосподарських робіт [52, арк. 17]. Проте частина російського суспільства дотримувалася думки, що біженці повинні отримувати грошову допомогу незалежно від того, працюють вони чи ні. Зокрема, головноуповноважений ЦЦК В. Грабський категорично висловився проти ідеї позбавлення біженців фінансової підтримки і примусового відправлення їх на роботу. На його думку, змушувати працювати виснажених фізично й морально людей було мірою антидержавною [55, с. 54].

Незважаючи на обмеження в законодавчому порядку матеріальної підтримки частина польських біженців, як і біженців інших національностей, відмовлялася від сільськогосподарських робіт. Наприклад, у звіті бюро праці Харківської губернії (з осені 1915 р. до літа 1917 р. функціонувало при відділі ВЗС та ВСМ) зазначалося, що працювати погоджувалася лише незначна кількість біженців [26, с. 39]. У середовищі землевласників, громадських діячів, селян, у місцевого населення в цілому це викликало невдоволення. Біженців вважали «ледарями» [63]. Однак думка про те, що вони не погоджувалися працювати лише через те, що «роботодавці дають чай раз на день, а в притулках вони його отримують двічі», не може претендувати на роль вичерпної у з'ясуванні причин відмови польських біженців від сільськогосподарських робіт [32, с. 195-196]. Працедавці часто зловживали своїми повноваженнями. Повідомлення щодо надмірних вимог, збільшення робочого дня, жорстких умов праці надходили звідусіль. Заробітна платня біженців, навпаки, була нижчою, ніж її отримували місцеві мешканці. Деякі працедавці безсоромно користувалися безвихіддю становища поляків [33, с. 59; 56, с. 269-270].

У зв'язку з цим, ВСМ провела анкетне дослідження. Анкети із запитаннями щодо причин відмови працездатних біженців від сільськогосподарських робіт і роботи взагалі були отримані від різноманітних установ, у тому числі й національних організацій. Серед причин відмови виділялися такі: моральне потрясіння; небажання розлучатися з родиною (багато роботодавців не погоджувалися брати працівників разом із сім'ями) і, навіть, зі своїми односельцями «через побоювання розірвати останній зв'язок з минулим»; невідповідність роботи професійним навичкам біженців, що було пов'язане з випадковим розселенням (хліборобам, наприклад, пропонували роботу на руднику); незвичне побутове й географічне середовище, відмінність культурних і господарських традицій, незнання

мови; нестача одягу і взуття тощо. [2, с. 80-82]. Кореспондент газети «Dziennik Kijowski» З. Петкевіч звернувся до з'ясування причин ухилення біженців від роботи у статті «Умови праці біженців». Зіставивши свідчення російської преси та становище поляків, він дійшов висновків, тотожних анкетним даним [67].

Попри все, поляки брали участь у сільськогосподарських роботах у різних регіонах імперії. Переважна більшість була зайнята на роботі у великих земельних господарствах [25, с. 56]. За даними МВС, у липні 1916 р. на сільськогосподарських роботах працювало 201 162 біженців усіх національностей (з близька 3 млн. зареєстрованих). Грошової допомоги було позбавлено 22 тис. осіб як таких, що ухилилися відповідно до статті закону [10, арк. 303 зв.]. Отже, показник людей, які брали участь у сільськогосподарських роботах, є високим, у той час як кількість тих, хто ухилився, судячи з наведених вище показників, складає близько 10 %. Інші дані також свідчать про те, що лише 5-10 % працездатних біженців відмовилися від роботи [68].

Ускладнення менше відчувалися в секторі сільського господарства або в лісовій промисловості, більше – на фабриках, цукрових заводах, у ремісничих майстернях, тобто серед працівників кваліфікованої праці. Окремо необхідно зупинитися на працевлаштуванні тієї частини поляків, які залишили рідний край унаслідок евакуації вглиб Російської імперії об'єктів державного значення: промислових підприємств, заводів, фабрик (переважно їх вивозили разом із персоналом). Усього з території Польщі евакуювали 237 підприємств. Більшість з них вивезли на схід від «меридіану» Москва – Харків. Зокрема, з Варшавської губернії – 153, Радомської – 8, Седлецької і Холмської губерній – по 6, Сувалкської – 4, з Гродно і Любліна – по 3 і т.д. До Московської губернії направили 31 промислове підприємство, Петроградської – 7 [72, с. 28]. Серед українських губерній найбільша кількість евакуйованих об'єктів знаходилась у Харківській: 12 заводів, серед яких машинобудівний завод «Герлях і Пульст», меблева фабрика «Конрад Ярнушкевич і Ко», фабрика Кржеминського, гвинторізна фабрика Козловського, а також 2 банки; у Катеринославській губернії перебувало 8 заводів, Київській – 2, по одному – у Полтавській, Херсонській і Чернігівській. Усього ж в Україні опинилось майже кожне п'яте з евакуйованих підприємств [42, с. 120]. Їх вивезення після відступу російської армії 1915 р., насамперед, було викликано військово-стратегічними міркуваннями. Адже в умовах війни, що велася вже протягом року, замість запланованих кількох тижнів, держава прагнула максимально використати всі можливі ресурси задля забезпечення потреб фронту.

Проте варто зазначити, що спеціального плану евакуації не існувало, а до осені 1915 р. був відсутній, навіть, єдиний державний орган з евакуації. Це призвело до того, що наприкінці вересня по країні «блукали» вагони з вантажем, а власники не могли розшукати свого майна [43, с. 226]. Крім того, у країні був слабо розвинутий залізничний транспорт. Якщо, наприклад, у Німеччині на 100 км² припадало 11,8 км залізниць, то в Європейській Росії – 1,1 км [24, с. 69]. Через обмежену пропускну спроможність вагони кружляли по всій європейській частині країни. «Важко навіть уявити», – зазначав голова Харківського комітету залізничних перевезень

В. Гаєвський, – «але виявлялося, що були такі маршрути як Харків – Челябінськ – Петроград» [40, с. 319]. Щоб якось впорядкувати справу, згодом був надрукований довідковий збірник, який містив нові адреси вивезених об'єктів [1]. Інформація потрапляла і до газет.

Згідно діючого законодавства, робітникам та службовцям евакуйованих підприємств і членам їхніх родин надавали «підйомні гроші», а також пільги у вигляді безкоштовного залізничного проїзду до місця нового проживання [22, с. 74-76]. Більшість підприємств продовжила роботу в евакуації. Частина поляків влаштувалася працювати на місцеві фабрики та заводи. Таким чином, разом із хвилею біженців-селян до міст Російської імперії прибули кваліфіковані робітники. Тільки на Путилівському заводі в Петрограді їх налічувалося близько 5 тис.; на суднобудівельних заводах та інших підприємствах Миколаєва працювало понад 1 тис. поляків; 200 робітників прибуло до київського «Арсеналу» з подібного за профілем варшавського підприємства [44, с. 83; 30, с. 72; 29, с. 75].

Після Петрограду та Москви третім центром зосередження польських робітників став Харків. У місті розташувалися вивезені з окупованих територій підприємства. Крім того, як зазначав міський голова Д.І. Багалій, до Харкова направляли кваліфікованих робітників з Польщі та Прибалтики з метою використання на місцевих фабриках і заводах задля забезпечення військових потреб [58]. Загалом, в Україні поляки складали 11 % від загальної кількості робітників (українці – 48 %, білоруси – 13 %, робітники, евакуйовані з Прибалтики, – 7 %) [36, с. 258]. У кращому становищі знаходились кваліфіковані кадри, які володіли російською мовою [6, с. 54].

Міністерство торгівлі та промисловості виявило зацікавленість у працевлаштуванні біженців робітничих професій, про що повідомлялось у циркулярі, розісланому на підприємства наприкінці 1915 р. Уряд встановив пільговий тариф для перевезення залізницею тих, хто направлявся працювати на заводи та фабрики. Причому, як наголошувалося в одному з циркулярів МВС, з метою посилення військового виробництва перевага надавалася висококваліфікованим робітникам. У цьому сенсі позитивну роль відігравали вже згадані бюро праці, які регулювали попит і пропозицію [430, с. 53].

Оскільки поляки прагнули національного об'єднання, для робітників, і представників інтелігенції цієї національності важливого значення набували Польські будинки та інші культурно-просвітницькі організації, де були бібліотеки і можна було спілкуватися рідною мовою [21, с. 27]. Натомість не можна ігнорувати той факт, що вони брали участь у діяльності нелегальних груп польських робітничих партій (Соціал-демократії Королівства Польського і Литви, Польської соціалістичної партії) та залучалися до російських робітничих організацій [23, с. 40-41].

Серед біженців були і банківські працівники, інженери, техніки, бухгалтери [71, с. 54]. Найважче було знайти роботу інтелігенції. Саме тому підтримка цієї категорії біженців посідала окреме місце в роботі комітетів допомоги. Турботу про «інтелігентних біженців» взяв на себе КТМ, вважаючи, що «інтелігентні люди набагато складніше, ніж простолюдини, пристосовуються до тяжких умов

біженського життя, гостро відчуваючи труднощі та втрати, які випали на їхню долю» [27, с. 107]. До уваги брався обмежений попит на інтелектуальну працю в Росії, що ускладнювало пошук роботи. З метою допомогти адаптуватись у незвичному середовищі, асигнувалися спеціальні кошти. Так, у звітах московського відділення КТМ у сумах, виділених 1916 р. польським комітетом допомоги жертвам війни, передбачалася спеціальна стаття витрат на матеріальну підтримку інтелігенції (у червні, липні і серпні 1916 р. із загальної кількості коштів у 162 218 крб на цю мету щомісячно виділялось по 30 тис. крб) [55, с. 178–179]. Іншими напрямками роботи стало забезпечення їх тимчасовим житлом (відкривались притулки та гуртожитки, винаймались квартири), підшукувалася робота та ін. Для реалізації планів залучали різні організації і приватних осіб.

Московський польський комітет допомоги жертвам війни (далі – МПКДЖВ) інтелігенції, яка знайшла притулок у Москві, видавав грошову допомогу, утримував квартири, навчально-показові майстерні, а також ательє для художників. Бюро праці займалося пошуком вакантних робочих місць. Дамський гурток оплачував роботу дешевої їдальні для «інтелігентних біженців» та притулок для жінок. Крім того, комітет надавав підтримку жінкам-слухачкам акушерських та фельдшерських курсів [34, с. 240]. Зусиллями комітету «Велика Британія – Польщі та Галичині» у Києві була відкрита їдальня, де щодня обслуговували до 800 осіб, роздавали молоко 200 дітям; при ній діяла чайна. Наприкінці 1915 р. комітет започаткував видачу стипендій у жіночому медичному інституті для слухачок-польок. Такий же фонд планувалось заснувати при Петроградському університеті [49, арк. 4].

Представники інтелігенції могли реалізувати себе в якості вчителів у школах для біженців (це набуло актуальності у зв'язку з відкриттям навчальних закладів та класів для дітей), а також службовців організацій допомоги. Наприклад, у містечку Слав'янськ Харківської губернії опікуванням маленьких поляків займались біженки С. Генсицька з Варшави, Г. Беньковська з Пруткова Варшавської губернії та О. Боретті з Тульчина [20, с. 84]. Завдяки клопотанням О. Ледницького (юриста, політика та одного з активних діячів російської Полонії) та Г. Свенцицького (депутата Державної думи) від міністра народної освіти графа П. Ігнат'єва було отримано згоду на роботу в польських початкових школах та притулках на території Російської імперії вчителям, які викладали у приватних школах Царства Польського, але були підданими Німецької та Австро-Угорської імперій [47]. Загалом, П. Ігнат'єв, відомий своїми ліберальними поглядами, зіграв велику роль в отриманні від Міністерства народної освіти дозволу розвивати польську шкільну справу.

Для підготовки вчителів було ухвалене рішення щодо прискореної підготовки фахівців. З цією метою відкривались учительські курси: тримісячні та річні (залежно від того, скільки класів загальноосвітньої школи скінчили слухачі курсів). Здебільшого вони діяли на кошти, які польським комітетам виділяв КТМ, частково асигнувалися власними силами. Через оголошення в газетах, національні організації самостійно займалися пошуком кадрів, які мали відповідну освіту або могли б викладати після закінчення курсів (підвищення кваліфікації здійснювалося лише

при закінченні мінімум п'яти класів) та погодилися б працювати на селі [37, арк. 53, 371–372, 376; 38, арк. 32]. Курси не надавали право викладати в російських школах.

Окрім того, з військово-стратегічних міркувань, починаючи з весни 1915 р., з території Царства Польського вглиб імперії було вивезено близько 25 тис. працівників залізничних та інших комунікацій [74, с. 175]. Виїжджали вони разом із членами родини. Наприклад, наприкінці липня 1915 р. до Харкова прибуло 950 службовців Варшавсько-Віденської залізниці, з яких 192 особи були росіянами, 758 – поляками. Частина залишилась у Харкові, інші поїхали до Луганську, Ростова-на-Дону [17, арк. 148]. На місці нового проживання вони знаходились у підпорядкуванні місцевих відомчих структур [57; 59; 60]. Як уже згадувалося, Російська імперія мала нерозвинену транспортну структуру. Безперечно, ця обставина негативно позначалася на забезпеченні потреб армії, оборонної промисловості та країни в цілому. Через це держава мала попит на фахівців залізничних та інших комунікацій.

Висновки. Таким чином, переважну більшість польських біженців склали селяни та чорнороби. Другою за чисельністю групою були робітники, евакуйовані разом із підприємствами. Їх наплив викликав потребу забезпечення біженців не тільки їжею, житлом, медичною допомогою, але й роботою. При польських організаціях допомоги жертвам війни та при інших товариствах, що надавали їм допомогу, працювали бюро праці, які безкоштовно виступали посередниками між працедавцями та робітниками. Представників сільської праці, відповідно до урядової програми, активно залучали до сільськогосподарських робіт. Біженці з освітою влаштовувалися вчителями шкіл та класів, що відкривалися для продовження навчання дітей біженців. Робітники працювали на евакуйованих підприємствах відновили або влаштовувалися до російських установ, які потребували кваліфіковану робітничу силу. Водночас відмінність культурних і господарських традицій, незнання російської мови ускладнювали працевлаштування польського населення.

Список літератури. 1. *Адреса эвакуированных из Западного края промышленных предприятий и других учреждений.* – М., 1916. – 58 с. 2. *Анкетный материал по вопросу о причинах отказа трудоспособных беженцев от работы и об отношении местного населения на почве конкуренции на рабочем рынке* // Известия Всероссийского союза городов. – 1916. – № 24. – С. 70–88. 3. *Беженцы* // Известия Всероссийского союза городов. – 1916. – № 29–30. – С. 429–434. 4. *Беженцы* // Известия Главного комитета Всероссийского земского союза помощи больным и раненым воинам. – 1916. – № 24. – С. 190–203. 5. *Беженцы* // Известия Херсонского уездного земства. – 1915. – № 32. – С. 894–895. 6. *Белякевич И. И. Участь польских трудящихся-интернационалистов у борьбе за власть Рад на Украине (липень 1917 – лютий 1918 рр.)* / И. И. Белякевич // Украинский историчний журнал. – 1985. – № 11. – С. 53–60. 7. *Биржевые ведомости.* – 09.08.1915. 8. *Большаков В. Н. Источник пополнения рабочей силы в промышленности Сибири в годы Первой мировой войны* / В. Н. Большаков // Промышленность и рабочие Сибири в период капитализма. – Новосибирск, 1980. – С. 151–172. 9. *Гетрелл П. Беженцы и проблема пола в России во время Первой мировой войны* / П. Гетрелл // Россия и Первая мировая война (материалы международного коллоквиума). – СПб., 1999. – С. 112–128. 10. *Державний архів Російської Федерації* (далі – ДАРФ). – Ф. Р-3333, оп. 2., спр. 1. Журнал засіданий Особого совещания по

устройству беженцев (10.09. 1915 – 21.06. 1916). **11.** *Державний архів Харківської області* (далі – ДАХО). – Ф. 18, оп. 21, спр. 96. Об изменении выдачи беженцам пайка. **12.** ДАХО. – Ф. 18, оп. 21, спр. 101. О доставлении в МВД сведений о числе беженцев, ставших на сельскохозяйственные работы на 1 сентября 1916 года с разделением по национальностям. **13.** ДАХО. – Ф. 18, оп. 21, спр. 142. Переписка об устройстве беженцев на трудовых началах. **14.** ДАХО. – Ф. 18, оп. 21, спр. 155. Об отпуске Особым совещанием на удовлетворение чрезвычайных нужд беженцев 150 000 рублей. **15.** ДАХО. – Ф. 18, оп. 21, спр. 225. Разная переписка о выдаче пособий беженцам. **16.** ДАХО. – Ф. 18, оп. 21, спр. 233. Списки беженцев, проживающих в г. Славянск. **17.** ДАХО. – Ф. 52, оп. 1, спр. 576. О беженцах. **18.** *Деятельность* Всероссийского бюро труда // Известия Всероссийского союза городов. – 1916. – № 29–30. – С. 278–301. **19.** *Жванко Л. М.* Біженці Першої світової війни: український вимір (1914–1918 рр.) / Л. М. Жванко. – Х., 2012. – 568 с. **20.** *Жванко Л.* Іноземні біженці Першої світової війни / Л. Жванко // Київська старовина. – 2005. – № 3. – С. 77–93. **21.** *Жур М.* Організація і діяльність польських товариств в Харкові наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. / М. Жур, О. Ніколаєнко // Польська діаспора у Харкові: історія та сучасність: матеріали наукової конференції, м. Харків, 24 квіт. 2004 р. / Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові, Польський Дім у Харкові. – Х., 2004. – С. 21–30. **22.** *Законы и распоряжения о беженцах.* – Вып. 2. – М., 1916. – 147 с. **23.** *Интернационалисты.* Участие трудящихся стран Центральной и Юго-Восточной Европы в борьбе за власть Советов в России 1917–1920 гг. – М., 1987. – 452 с. **24.** *История Германии :* в 3 т. – Т. 2 : От создания Германской империи до начала ХХІ века / под ред. Б. Бонвеча и Ю. Галактионова. – Кемерово, 2005. – 624 с. **25.** *Китанина Т. М.* Война, хлеб и революция / Т. М. Китанина. – М., 1985. – 384 с. **26.** *Краткий очерк деятельности и организации Бюро труда по устройству беженцев Харьковской губернии Комитета Всероссийского союза городов // Всероссийский земский и городской союзы. Отдел по устройству беженцев. Отчеты и материалы.* – Т. 1: Трудовое посредничество. – Ч. 2. – М., 1917. – С. 35–53. **27.** *Курцев А. Н.* Беженцы Первой мировой войны в России (1914–1917) / А. Н. Курцев // Вопросы истории. – 1999. – № 8. – С. 98–114. **28.** *Лаврентьев М. В.* Миграционные процессы в России в годы Первой мировой войны / М. В. Лаврентьев, В. В. Хасин // Военно-исторические исследования в Поволжье. – Вып. 2. – Саратов, 1997. – С. 139–150. **29.** *Лісевич І. Т.* У затінку двоголового орла (польська національна меншина на Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) / І. Т. Лісевич. – К., 1993. – 86 с. **30.** *Національні меншини України у ХХ ст.: політико-правовий аспект.* – К., 2000. – 356 с. **31.** *О работе инструкторов Всероссийского бюро труда // Всероссийский земский и городской союзы. Отдел по устройству беженцев. Отчеты и материалы.* – Т. 1: Трудовое посредничество. – Ч. 2. – М., 1917. – С. 221–227. **32.** *По земской России (из газет и журналов) // Известия Главного комитета Всероссийского земского союза помощи больным и раненым воинам.* – 1916. – № 39. – С. 188–198. **33.** *Положение рынка труда в связи с условиями военного времени // Всероссийский земский и городской союзы. Отдел по устройству беженцев. Отчеты и материалы.* – Т. 1: Трудовое посредничество. – Ч. 1. – М., 1917. – С. 33–68. **34.** *Помощь беженцам // Трудовая помощь.* – 1915. – № 8. – С. 230–247. **35.** *Правительственный вестник.* – 31.12. 1915. **36.** *Рабочий класс России: 1907 – февраль 1917 г.* / под ред. В. Я. Лаверычева, П. А. Голуба, Н. Г. Думовой. – М., 1982. – 464 с. **37.** *Російський державний військово-історичний архів* (далі – РДВІА). – Ф. 15713, оп. 1, спр. 19. Переписка Киевского окружного совета Польского общества помощи жертвам войны... **38.** РДВІА. – Ф. 15713, оп. 1, спр. 28. Переписка инструкторов Центрального обывательского комитета о работе на местах... **39.** РДВІА. – Ф. 16115, оп. 1, спр. 6. Переписка с главным интендантским управлением и Особым отделом о регистрации беженцев... **40.** *Реснт О. П.* Перша світова війна і Україна / О. П. Реснт, О. В. Сердюк. – К., 2003. – 474 с. **41.** *Россия в мировой войне 1914–1918 года (в цифрах).* – М., 1925. – 103 с. **42.** *Сердюк О. В.* Біженство в Україні під час Першої світової війни / О. В. Сердюк // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2002. – Вип. ІV. – С. 111–132. **43.** *Сидоров А. Л.* Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М., 1973. – 656 с. **44.** *Степанов З. В.* Вопросы численности и структуры рабочих Петрограда в 1917 г. /

3. В. Степанов // Рабочий класс и рабочее движение в России в 1917 г. – М., 1964. – С. 74–88. **45.** Труды соединенного собрания членов Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны с местными представителями 3–7 мая 1915 г. – Пг., 1915. – 342 с. **46.** Улащик Н. Н. Деревня Вицковщина 1880–1917 гг. : Историко-этнографический очерк / Н. Н. Улащик. – М., 2003. – 192 с. **47.** Утро России. – 30.08.1915. **48.** Хроника // Известия Комитета Ее Императорского Высочества Великой Княжны Татьяны Николаевны по оказанию временной помощи пострадавшим от военных действий. – 1916. – № 13. – С. 19–21. **49.** Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України). – Ф. 715, оп. 1, спр. 1583. Сведения о беженцах. **50.** ЦДІАК України. – Ф. 917, оп. 1, спр. 5. Положение о выдаче денежной помощи беженцам. **51.** ЦДІАК України. – Ф. 917, оп. 1, спр. 23. Обращение комитета к беженцам-полякам с призывом работать в сельском хозяйстве. **52.** ЦДІАК України. – Ф. 917, оп. 1, спр. 185. Циркуляры, коммуникаты, отношения Центрального обывательского комитета. **53.** ЦДІАК України. – Ф. 930, оп. 1, спр. 13. Список беженцев, зарегистрированных в Житомирском отделении. **54.** ЦДІАК України. – Ф. 1069, оп. 1, спр. 9. Карточки регистрации беженцев. **55.** Цовян Д. Г. Деятельность государственных органов и общественных организаций по оказанию помощи беженцам в годы первой мировой войны. 1914–1917 гг.: дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / Цовян Давид Грантович. – М., 2005. – 216 с. **56.** Шаховская Н. Трудовая помощь беженцам / Н. Шаховская // Известия Всероссийского союза городов. – 1916. – № 27–28. – С. 269–292. **57.** Южный край. – 04.07.1915. **58.** Южный край. – 15.07.1915. **59.** Южный край. – 21.07.1915. **60.** Южный край. – 10.08.1915. **61.** Южный край. – 20.08.1915. **62.** Южный край. – 31.08.1915. **63.** Южный край. – 13.02.1916. **64.** Южный край. – 18.03.1916. **65.** Южный край. – 14.05.1916. **66.** Dziennik Kijowski. – 26.10.1915. **67.** Dziennik Kijowski. – 23.02.1916. **68.** Dziennik Kijowski. – 06.04.1916. **69.** Emigracja z ziem polskich w czasach nowożytnych i najnowszych / pod red. A. Pilcha. – Warszawa, 1984. – 537 s. **70.** Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk. – Lublin, 2007. – 238 s. **71.** Najdus W. Polacy w rewolucji 1917 roku / W. Najdus. – Warszawa, 1967. – 404 s. **72.** Najdus W. Uchodźcy polscy w Rosji w latach 1917–1919 / W. Najdus // Kwartalnik Historyczny. – 1957. – № 6. – S. 24–40. **73.** Sprawozdanie z posiedzenia Rady Zjazdów polskich organizacyj pomocy ofiarom wojny odbytego dnia 12, 20, 21 i 22 marca 1916 roku. – М., 1916. – 56 s. **74.** Spustek I. Polacy w Piotrogradzie 1914–1917 / I. Spustek. – Warszawa, 1966. – 465 s.

Надійшла до редколегії 30.04.2014 р.

УДК 355.1–054.73(=162.1)(470+571) «1914/1918»

Працевлаштування польських біженців за часів перебування у внутрішніх губерніях Російської імперії в роки Першої світової війни / Т. М. Лихачова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. – № 25 (1068). – С. 64–75. Бібліогр.: 74 назви. – ISSN 2079-0813.

У статті проаналізовані основні напрями працевлаштування польських біженців у внутрішніх губерніях Російської імперії в роки Першої світової війни, що стало важливим аспектом в організації допомоги польським біженцям. Біжінці-селяни влаштувалися до сільськогосподарських робіт, кваліфіковані робітники працювали на евакуйованих підприємствах, у той час як біженці з освітою найчастіше реалізовували себе в якості вчителів.

Ключові слова: польські біженці, Перша світова війна, Російська імперія, організація допомоги, працевлаштування.

УДК 355.1–054.73(=162.1)(470+571) «1914/1918»

Трудоустройство польских беженцев во время пребывания во внутренних губерниях Российской империи в годы Первой мировой войны / Т. М. Лихачова // Вісник НТУ «ХПІ». Серія: Актуальні проблеми історії України. – Харків: НТУ «ХПІ». – 2014. – № 25 (1068). – С. 64–75. Бібліогр.: 74 назви. – ISSN 2079-0813.

В статье проанализированы основные направления трудоустройства польских беженцев во внутренних губерниях Российской империи в годы Первой мировой войны, что являлось важным аспектом в организации помощи польским беженцам. Беженцы-крестьяне устраивались на сельскохозяйственные работы, квалифицированные рабочие трудились на эвакуированных предприятиях, в то время как беженцы, имевшие образования, реализовывали себя в качестве учителей.

Ключевые слова: польские беженцы, Первая мировая война, Российская империя, организация помощи, трудоустройство.

The main directions of Polish refugees' employment in interior provinces of the Russian Empire during World War I were analyzed in the article. It was concluded that this work was of an important aspect in the organization of the help for Polish refugees. Peasants were organized for agricultural works, qualified workers worked at enterprises having been evacuated, while refugees who had education realized themselves as teachers.

Keywords: Polish refugees, World War I, the Russian Empire, an organization of a help, an employment.